

Pogány József: Kultúra — álkultúra. Irodalmi tanulmányok. Szerkesztette, az életrajzot és a jegyzeteket írta: Geréb László. Bp. 1962. Magvető K. 367 l.

A magyar szocialista irodalom forrásainak egyik jeles kutatója, a nemrégiben elhunyt Geréb László tárta fel félszázad homályából Pogány József már-már teljesen elfeledett tanulmányait, kritikáit és esszéit, s a kor marxista szintjén színvonalasan hadakozó irodalmi publicisztikáját. Széles látókörű, harcoss tollú irodalomkritikus és publicista arcéle bonatkozik ki a jól válogatott és szerkesztett kötet lapjairól, s a művek alapján így kialakított képet mélyíti el és egészíti ki Geréb Lászlónak Pogány emberi és írói fejlődését megrajzoló, a korszak légköréből is sokat érzékeltető életrajz-tanulmánya.

Pogány József neve inkább csak az 1918/19-es politikai szerepléséből volt ismeretes (a Katonatanács kormánybiztosa a polgári forradalomban, majd hadügyi, s később közoktatásügyi népbiztos a Tanácsköztársaság napjaiban), a későbbiekben pedig a Szovjetunióban és az USA-ban kifejtett sokoldalú politikai tevékenységéről volt némi tudomásunk. Ezért a marxista irodalomszemlélet kialakítása irányába munkáló korai irodalmi és publicisztikai tevékenykedése — jogosan — szinte a felfedezés (vagy újra felfedezés) erejével hat, s egyben ismét egy lépéssel közelebb visz bennünket szocialista irodalmi hagyományaink teljes feltárásához. Igaz, Pogány e nagyrészt 1906–1913 között keletkezett írásaiban van bizonyos töredékesség, hiszen főként aktuális feladatok ellátására — vitacikkek, bírálatok vagy népszerűsítő bevezetők formájában — íródtak meg, és nem egy világszemlélet átfogó s mindenre kiterjedő összefoglaló tanulmány-rendszereként. Összességükben azonban így is a szocialista gondolat korabeli legkiválóbb magyar harcosai, terjesztői közé emelik szerzőjüket.

Tudatosan kettős célkitűzés irányítja Pogány tollát ezekben az írásokban. A történelmi materializmus módszerével, „a harsogó harc világnézetével” vizsgálja az irodalom jelenségeit, arra törekedve, hogy ne csak „okoskodjunk erről a világról, hanem hogy megváltoztassuk”. Másrészt tárgyi ismereteket és értékelő iránymutatást kíván adni olvasmányos, népszerű megfogalmazásban a munkások, „a jövődő urai” kezébe, — főként az általa szerkesztett *Világkönyvtár* sorozat bevezető esszéiben —, hogy a tudomány és művészet nagy alkotásai is gazdagítsák, vezetésre érette neveljék a magyar proletariátust. Írásaiban gondosan számbaveszi, mi az, amit a szocialista világszemlélet átvállalhat mint hagyományt a haladó irodalom és gondolkodás nagy mestereitől.

S ha vannak eközben tévedései, „balos” túlzásai is, ezek gyökerei többnyire a korabeli szociáldemokrata irodalomszemlélet erősen vulgarizáló tendenciájára vezethetők vissza.

Különösen a korabeli magyar irodalom megítélésénél érvényesülnek olykor e túlzások — mint a kötet eddigi bírálói szinte valamennyien rámutattak —, így Mikszáth és Kiss József értékelésénél s még inkább a Nyugat-mozgalom esztéta szárnyának sommás elutasításában. Érdekes, hogy az első világháború esztendeiben maga Pogány is megváltoztatta némileg álláspontját a Nyugat e szárnyával szemben, így például Kosztolányi Mák c. kötetéről írt bírálatában (*Népszava*, 1917. II. 11.) még túl is értékeli Kosztolányi költészetének pozitívumait. Kár, hogy a különben kitűnő válogatás nem közöl Pogány 1915–1918 közötti írásaiból néhány, a világháborús problematikát tükröző írást, melyekben a modern polgári irodalom árnyaltabb s sokoldalúbb értékelést kap. (Így a már említett Kosztolányi-kritika mellett a Lengyel Menyhért *Egyszerű gondolatok* c. könyvéről írt bírálatot hiányoljuk elsősorban, megjelent a *Népszava* 1918. IV. 7-i számában.)

Pogány József e kötetben összefogott java írásait mindenekelőtt a századunk első évtizedeiben kibontakozó társadalmi erjedés, a Tanácsköztársaságba torkolló forradalmi hullám egyik jellegzetes eszmei-irodalmi megnyilatkozásaként — s egyben elősegítő részeseként — kell szemlélnünk. Petőfi örökségét és Ady harcát vállalva — és szenvedélyes vitákban megvédve mind Babits *l'art pour l'art* esztétikájával, mind pedig Csizmadiák kisszerű, a művészi megformálás mikéntjét jóformán figyelmen kívül hagyó nézeteivel szemben — munkálkodott a korszerű marxista esztétika és irodalomszemlélet kialakításán. Legtöbb megállapítása, ha jóval bonolyottabban is, mai marxista felfogásunk értékképleteiben is megtalálható.

József Farkas

Rubinyi Mózes: Emlékezések és tanulmányok. Bp. 1962. Gondolat K. 235 l.

Tizennyolc portrérajz, három rövid Mikszáth-tanulmány és Rubinyi hat évtizedes tudományos munkásságát számba vevő bibliográfia teszi a szerény kötet anyagát. A portrék tudósok, írók és költők arcképeit idézik fel a magyar szellemi életnek a XVIII–XIX. sz. fordulójától a XX. sz. közepéig terjedő másfél évszázadból. Élükön legkiválóbb nyelvészeink közül találkozunk néhányan az alakjával: Révai Miklóssal, Gyarmathi Sámuellel, Versegly Ferencsel,

Szarvas Gáborral, Budenz Józseffel, Vámbéry Árminnal, Simonyi Zsigmonddal, Balassa Józseffel, majd irodalomtudósaink közül Toldy Ferencsel, Gyulai Pállal és Riedl Frigyesse. Az ő tudósi és emberi pályájuknak a felvázolása és értékelése foglalja el a kötet első felét. Második felében a Mikszáth-tanulmányokon kívül Sebők Zsigmond, Móra Ferenc, Eötvös Károly, Vajda János, Zempléni Árpád, Kiss József és Radó Antal pályaképét kapjuk.

Rövid, néhánylapos írások, többségüket az évfordulók alkalmá hivatá létre, mindez nagyjából meghatározza tartalmi értéküket is. Elsősorban nem az új adatok feltárása, új koncepciók felállításá adja meg jellegüket, hanem a tömör összegezés. Módszerük szinte azonos portréről portréra haladva. Egy-két jellemző vonás elénk állítja az embert, ezt követi az életrajz legfontosabb mozzanatainak felemlítése, majd az életmű ismertetése és értékelése. Az utóbbit Rubinyi majd mindig a munkásság egészére terjeszti ki. Tehát pl. Toldy Ferenc korábbi orvosi-orvosírói tevékenységére — arányosan — ugyanúgy kitér, mint későbbi irodalomtörténeti munkásságára. A nagyjából azonos módszer azonban nem eredményez egyhangúságot, szürkeséget. Ilyet tán csak a nyelvészportrék némelyikénél érzünk (Révai, Verseggy). Egyébként mindvégig leköt bennünket Rubinyi stílusának lendülete, meg-elevenítő ereje. Nem az adatok száraz egymás mellé állításai ezek az írások, mögüjük mindig előlép az ember tudósi, írói vagy nevelői munkájában, egyéni arcának sokoldalúságában. Az újralátatás ezeknek a szűkre szabott arcképrajzoknak az egyik legfőbb érdemük. Ilyen vonatkozásban egészen kiváló pl. a Riedl Frigyesről, Sebők Zsigmondról, Móra Ferencről, Eötvös Károlyról készült portré. A portrék elevenségét néhány esetben csak fokozza Rubinyi személyes élményeinek, emlékeinek hozzáadása. A kötet címének első fele is ezekre, a portrékba épített élményekre utal, mert kimondottan visszaemlékező írással a kötetben tulajdonképpen nem találkozunk.

Hasonló elismeréssel szólhatunk az egyes cikkek szűkebben tartalmi részéről, mindenekelőtt az életművek megbízható, helyes értékeléséről. Rubinyi jó érzékkel emeli ki a munkásság legfontosabb eredményeit, s állítja azokat értékrendbe az egyén pályáján belül, illetve a kor tudományának, irodalmának előbbrevitelében betöltött szerepük szerint. Megjegyzést mindössze három esetben tennénk.

A *Nyelvőr* körül kibontakozott mozgalomról szólva (a Szarvas Gáborról írt cikkben) Rubinyi a folyóirat ortológus irányának egyoldalúan csak pozitív vonásait hangsúlyozza. Holott ma már alig vitatható, hogy a sok helyes törekvés sok merevséggel, dogmatizmussal társult, amelyeknek érvényre jutása mindenképp csak retrográd hatású lett volna. Rubinyi viszonylag részletesen tér ki ugyan a *Nyelvőr* körüli polémiaakra, de a főleg íróból, irodalmárokból álló ellentábor érveinek igazát említetlenül hagyja.

A Gyulai-pályaképből az emlékező részek megnövekedése miatt Gyulai emberi jellemzése mellett keveset tudunk meg munkásságáról, különösen annak legfontosabb részéről, kritikai tevékenységéről.

Zempléni Árpáddal kapcsolatban pedig sokkal erősebben kellett volna hangsúlyozni Zempléni életművének társadalmi vonatkozású mondanivalóját, olyan verseit, amelyek radikalizmusáról, a jövő melletti hitettevéséről, sőt a munkásmozgalom iránti rokonszenvéről tanúskodnak (*Bizonytalan költők, A rebellis, Költemények, Szeretet májusa* — megjelent a Népszava 1893. máj. 1-i számában! — c. versek, *Munkásvezér* c. drámája stb.).

Ami pedig a kötet Mikszáthról szóló tanulmányait illeti (*A humor nyelvi eszközei Mikszáthnál, Huszonöt év Mikszáth életéből, Jókai és Mikszáth*), ezek helyett, úgy hisszük, szerencsésebb lett volna inkább még további portrékat felvenni. E tanulmányok ugyanis, amellettt hogy kevesebbet mondanak témájukról, mint Rubinyi két Mikszáthról szóló könyvének (*Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve, Mikszáth Kálmán élete és művei*) vonatkozó fejezetei (úgy érezzük, mintha ezek kivonatát kapnánk), módszertanilag egyrészt már túlhaladtak (áll ez különösen a Mikszáth és Jókai kapcsolatát tárgyalóra), másrészt tanulságaik ma már túlságosan általánosak, közismertek ahhoz, hogy indokoltan éreznénk újraközlésüket.

Végül a tanulmányokat követő bibliográfiáról csak annyit, hogy összeállítására több gondosságot igényelt volna. Számos helyen találkozunk a cikkek közlési helyének hiányos vagy elégtelen megjelölésével. Nem törekedvén a teljességre, feleslegesnek tartjuk az olyan cikkek említését mint a *Sztálin magyar nyelven* (1950.), hiányoljuk viszont, hogy a Kiss Józsefről írt (1927.) szép monográfia címe a bibliográfiából kimaradt.

Láng József